

ÎN JURUL REFORMEI MONETARE A LUI POLYCRATE DIN SAMOS

DE

EM. CONDURACHI

Sub tirania lui Polycrate, Samos a cunoscut o epocă de mare prosperitate, care i-a îngăduit să joace un rol însemnat în problemele politice ale Mării Egee. Agricultură și producția de mărfuri, navigația și comerțul samian au luat o atît de mare dezvoltare, încît insula Samos deveni unul dintre cele mai însemnate centre ale culturii grecești ¹.

Artele au ținut pasul acestei înfloriri. Progresul lor a fost pregătit în prima jumătate a sec. VI î.e.n. de activitatea lui Rhoicos și Theodoros. Heraionul din Samos, început pe baza planurilor lui Rhoicos și terminat în cursul primilor ani ai tiraniei lui Polycrate — cel mai mare și cel mai frumos templu care a fost înălțat vreodată zeiței Hera în întreaga lume greacă — se număra, pe drept cuvînt, printre cele șapte minuni ale lumii ².

Experiența economică și politică pe care și-o cîștigase fostul proprietar samian, i-a îngăduit să-și cîștige, o dată ajuns singur stăpîn al puterii, simpatiile mulțimii. În programul său politic, favorurile acordate categoriilor sociale celor mai modeste mergeau mină în mină cu preocupările șale edilitare și artistice. Τὰ ἔργα Πολυκράτεια, care vor stîrni mai tîrziu admirația lui Herodot ³, par să reflecte un program bine stabilit, în scopul de a oferi cetățenilor săraci puțința de a-și agonisi traiul. Deși nu era un inovator în acest sens, tiranul din Samos pare să fi desfășurat o politică care oglindește înainte de toate calitățile șale de om de stat pe cît de îndrăzneț, pe atît de îndeminatic.

Avem astfel dreptul să fim surprinși că unul dintre cele mai interesante aspecte ale politicii șale economice — și, putem anticipa de pe acum, ale politicii șale sociale — a rămas aproape neobservat. În rîndurile care urmează ne propunem să ne oprim atenția asupra politicii monetare a lui

¹ Cf. G. Glotz, *Hist. gr.*, I, Paris, 1925, p. 281—282.

² Cf. W. B. Dinsmoor, *The architecture of ancient Greece*, Londra-New York (1949), p. 135—136.

³ III, 60.

Polycrate, pentru care numismatica greacă ne pune la îndemână câteva informații de cel mai mare preț.

Ca și celelalte orașe grecești din sec. VI î.e.n., Samos a bătut monede de electrum și de argint, a căror răspindire oglindește progresul realizat în această vreme de comerțul samian¹. Moneda de electrum din Samos era foarte căutată pe piața egeeană, cu atât mai mult cu cât îndrăzneța politică navală a lui Polycrate avea să asigure comerțului samian noi puncte de sprijin în insulele Cyclade și în bazinul oriental al Mediteranei.

În vremea în care s-a instaurat tirania lui Polycrate, orașul Samos avea o tradiție monetară bine stabilită. Monedele samiene de electrum erau bătute potrivit sistemului ponderal euboic. Unitatea monetară cea mai însemnată — staterul de 17,46 gr — era urmată de opt subdiviziuni, începînd cu un hemistater de 8,73 gr și terminînd cu un tartemorion de aproximativ 0,18 gr².

Alegerea sistemului ponderal euboic oglindește înainte de toate poziția deosebit de puternică pe care și-o cîștigase în epoca arhaică „orașul de aramă” — Chalcis din Eubea. Tradiția războaielor elantine și a alianței ce s-ar fi încheiat, la începutul sec. VII, între Chalcis, Corint și Samos își va găsi o confirmare în legăturile politice și comerciale neîntrerupte dintre Samos și Chalcis din Eubea. Etalonul său ponderal va fi adoptat de asemenea de Atena și Corint³. Este foarte probabil că tot datorită acestor strînse legături comerciale și politice se poate explica prezența unui tip monetar comun — vulturul devorînd un șarpe — adoptat de atelierul din Chalcis pentru monedele sale de argint și de cel din Samos pentru monedele sale de electrum⁴.

Monedele de electrum din Samos, care au apărut cu mult înainte de tirania lui Polycrate, au continuat să fie bătute pînă la sfîrșitul activității acestui atelier tot potrivit sistemului ponderal euboic.

Studiul monedelor de argint bătute la Samos înainte de regimul lui Polycrate prezintă oarecare dificultăți. Într-adevăr, pe lângă tetradrahmele de argint de 17,46 gr, ce se încadrează perfect sistemului ponderal euboic, ca și monedele de electrum, la Samos s-au mai bătut și alte monede de argint, cîntărind 15,36 gr potrivit sistemului curent în insula Lesbos⁵.

Aceste monede, deosebite ca greutate, au fost bătute în aceeași perioadă sau reprezintă două sisteme ponderale ce s-au succedat? Un răspuns precis nu poate fi dat la această întrebare. Un lucru este însă sigur : aceste piese sînt anterioare regimului lui Polycrate, ale cărui monede de argint se deosebesc nu numai prin greutatea lor, dar și prin elemente iconografice caracteristice.

Într-adevăr, din acest din urmă punct de vedere, monedele samiene de argint, bătute în ultimul pătrar al sec. VI î.e.n., reprezintă o sinteză a celor două tipuri iconografice obișnuite ale atelierului monetar din

¹ Cf. E. Babelon, *Traité des monnaies grecques et romaines*, II, 1, Paris, 1907, p. 201 și 290.

² *Ibidem*, p. 201.

³ *Ibidem*, p. 696 și 787.

⁴ *Ibidem*, p. 203.

⁵ *Ibidem*, p. 278 și urm.

Samos : capul de leu și protoma de taur. Ele apar reunite pentru prima oară pe aversul și reversul monedelor bătute la Samos în ultimele decenii ale sec. VI.

Dacă această sinteză iconografică ne îngăduie să deosebim cu precizie emisiunile monetare anterioare regimului lui Polycrate de cele care pot fi atribuite epocii sale, mai important este însă faptul că, o dată cu noile emisiuni, s-a schimbat brusc și sistemul lor ponderal : în locul tetradrahmelor de 17,46 gr, bătute după sistemul euboic, orașul Samos bate o nouă monedă de argint, ce cîntărește 13,28 gr. Aceste tetradrahme de tip nou constituie punctul de plecare al unei serii de diviziuni monetare, ce cuprinde o didrahmă de 6,64 gr, o drahmă de 3,32 gr și alte șase subdiviziuni monetare, coborînd pînă la un hemiobol de 0,27 gr¹.

Această nouă serie monetară din Samos nu urmează niciunul din etaloanele cunoscute pînă atunci în lumea greacă. Singurul raport care a putut fi stabilit între etalonul euboic și noul etalon, inaugurat de Polycrate, este acela de $1 = 3/4$: noile tetradrahme samiene reprezintă $3/4$ din greutatea monedelor anterioare regimului său. Ernest Babelon, căruia îi revine meritul de a fi identificat noua emisiune monetară samiană și de a-i fi precizat momentul apariției, a dat pînă acum și singura explicație acceptată de istorici și de numismați. După părerea sa noul etalon de 13,28 gr a fost adoptat de Polycrate din Samos pentru „a ușura” raportul dintre argint și electrum².

Soluția aceasta e însă departe de a ne satisface. Ea nu rezolvă numeroasele dificultăți pe care trebuia în chip firesc să le ridice o schimbare bruscă a etalonului monetar într-o vreme în care relativa precizie a diferitelor sisteme ponderale grecești ne obligă să considerăm orice schimbare monetară ca un act în egală măsură economic și politic. Reducînd cu 25% greutatea monedelor de argint, păstrînd în același timp vechiul etalon euboic pentru monedele de electrum, Polycrate nu făcea deci altceva decît să așeze pe o nouă bază raportul economic dintre aur și argint ?

În orice caz și pînă la reforma monetară a lui Polycrate, monedele de argint samiene trebuiseră să respecte raportul stabilit de multă vreme între aur și argint ($1 = 13,1/3$). E greu de crezut că pînă în epoca lui Polycrate plățile în monedă de argint se făceau, în raport cu cele de electrum, în pierdere. De altminteri, studiul celorlalte monede grecești din epoca arhaică ne obligă să cîntărim încă o dată soluția dată acestei probleme. Samos nu trăise izolat de restul lumii grecești și ar fi illogic să credem că, în contrast cu toate celelalte orașe, Samos a trebuit să aștepte regimul lui Polycrate pentru a asigura o nouă și mai justă bază raportului tradițional între aur și argint. Înainte de a opta definitiv pentru această soluție e necesar să ne oprim o clipă atenția asupra activității atelierelor monetare din celelalte orașe, pentru a putea face o comparație între diferitele soluții pe care ele au dat-o acestei probleme.

Înainte de toate, se constată din acest punct de vedere că în marea lor majoritate orașele grecești din sec. VI au păstrat în toată această

¹ Cf. E. Babelon, *Traité des monnaies grecques et romaines*, II, 1, Paris, 1907, p. 282 și urm.

² *Ibidem*, p. 283.

perioadă același etalon, pe care în funcție de propria lor tradiție îl aleseseră atît pentru monedele de electrum, cît și pentru cele de argint.

Astfel, pentru a da cîteva exemple, emisiunile monetare ale orașului Milet nu și-au schimbat niciodată etalonul denumit milesian, potrivit căruia au fost bătute monedele sale de electrum și de argint. Staterului de aproximativ 14,50 gr îi corespunde o tetradrahmă de aceeași greutate. Același raport se constată și la greutatea și valoarea pieselor divizionare ¹. Etalonul milesian a fost adoptat încă de la început de către orașele Efes, Erythreia din Asia și Clazomene ².

Mai răspîndit a fost totuși etalonul focean. Staterul focean de electrum și de argint, cîntărind aproximativ 16,82 gr a fost adoptat de orașele Methymne, Parion, Smyrna și Cyzic ³. Monedele foceene jucau, într-o anumită măsură, rolul de monedă internațională ⁴.

Există desigur și unele excepții față de această unitate ponderală, care asigură un just echilibru între valorile exprimate în monede de electrum și de argint. Încă de la începutul activității atelierului său monetar, se constată că orașul Chios bate monedă de electrum după etalonul milesian, în timp ce monedele sale de argint urmează un alt etalon, intermediar între cel milesian și focean (tetradrahmele din Chios cîntăresc 15,88 gr)⁵. Trebuie să adăugăm totuși că, o dată stabilit acest raport, el a fost respectat în tot timpul perioadei arhaice. De-abia după 479 î.e.n., în epoca hegemoniei attice, orașul Chios a adoptat un alt etalon și anume o tetradrahmă de 15,29 gr ⁶.

Ceva mai multe dificultăți prezintă, la prima vedere, activitatea monetară a orașului Lampsakos : în contrast cu monedele de electrum care respectă în tot timpul epocii arhaice un anumit etalon (staterul de 15,36 gr și unitățile sale divizionare), monedele de argint au fost bătute după mai multe etaloane și anume cel euboic, cel focean și cel milesian, în varianta sa redusă, cunoscută sub numele de etalonul lesbic ⁷. Această varietate de sisteme și de emisiuni poate fi explicată, ca și în cazul monedelor de argint bătute de coloniile foceene, prin nevoia pe care o simțea orașul Lampsakos de a-și adapta moneda de argint unor centre deosebite și depărtate ale pieții comerciale din Egeea și Mediterana.

Schimbarea care a intervenit în greutatea și iconografia monedelor de argint din Samos în vremea lui Polycrate constituie astfel o excepție în întreaga lume ioniană. Trebuie să-i căutăm deci o altă explicație decît aceea a unei simple reevaluări ponderale, cu atît mai mult cu cît această operație financiară se traducea în fapt printr-o reducere cu 25% în raport cu emisiunile anterioare. Diferitele sisteme grecești de măsuri și greutăți reprezintă concluzia firească a unei îndelungate experiențe economice, care începuse cu mult înainte de apariția celor mai vechi monede grecești.

¹ Cf. E. Babelon, *Traité des monnaies grecques et romaines*, II, 1, Paris, 1907, p. 6 și 268.

² *Ibidem*, p. 54 și 296, 303, 307.

³ *Ibidem*, p. 43 și 322, 115–116, 124, 150 și 388.

⁴ *Ibidem*, p. 322.

⁵ *Ibidem*, p. 296.

⁶ *Ibidem*, p. 302.

⁷ *Ibidem*, p. 377–378.

E greu de crezut deci că raportul dintre monedele de argint samiene din prima jumătate a sec. VI și cele bătute în ultimele decenii ale aceluiași veac să fi ajuns de-abia în vremea lui Polycrate la o bază justă a valorii sale ponderale și economice. Înclinăm să credem că reforma lui Polycrate a avut alt scop decât simpla și tardiva reevaluare a monedei de argint în raport cu moneda de electrum. Aceasta cu atât mai mult cu cât, tradusă în fapt, noua monedă de argint samiană a dus în chip firesc la o substituire monetară deosebit de sugestivă : 100 tetradrahme de argint, bătute înainte de reforma lui Polycrate după sistemul euboic, valorează 131 tetradrahme de tip nou, cântărind 13,28 gr.

Această schimbare a trebuit să aibă consecințe imediate și ne putem întreba în folosul cui ? Problema e cu atât mai interesantă cu cât moneda de electrum samiană, cunoscută și apreciată pe piața internațională, continua să fie bătută mai departe după etalonul euboic, în timp ce moneda de argint, a cărei funcție economică era direct legată de piața internă, era diminuată cu 25 % în greutatea sa.

Trebuie să ne întrebăm înainte de toate dacă această reducere a însemnat și o diminuare a valorii nominale a noii monede samiene. Analogia pe care trebuie să o facem cu experiența similară ateniană ne obligă să punem cel puțin problema, pentru a putea preciza pe cât e posibil semnificația și însemnătatea acestei „devalorizări” parțiale a monedei samiene de argint.

Analogia cu experiența economică făcută la Atena în 594—593 de Solon ne-ar putea, eventual, duce la o explicație mai potrivită cu programul politic al lui Polycrate decât aceea, mai puțin probabilă, pe care a dat-o Ernest Babelon. Pentru ca o asemenea analogie să fie și posibilă și utilă, e necesar înainte de toate să amintim care este stadiul actual al studiilor cu privire la reforma monetară a lui Solon.

Pînă nu demult, această analogie nu era considerată posibilă. Incertitudinea tradiției istorice cu privire la mijloacele prin care Solon ar fi realizat celebra sa „seisachteia” părea să împiedice *a priori* orice încercare de analogie. Astăzi, această incertitudine a fost mai mult sau mai puțin risipită, grație citorva studii publicate acum cîțiva ani. Înainte de toate trebuie amintite cele ale lui J. G. Milne și H. A. Cahn.

Într-adevăr, s-a crezut mult timp că „iertarea datoriiilor”, din care Solon și-a făcut un titlu de glorie, n-avea nimic de-a face cu reforma monetară, amintită în termeni destul de obscuri de Aristotel¹. Cel mai bun cunoscător al numismaticei grecești, Ernest Babelon, se mulțumea să constate, în epoca lui Solon, o dublare ponderală a monedelor attice. Reforma lui Solon le-ar fi asigurat astfel o greutate — și deci o valoare — mai mare decât aceea a monedelor din Egina, a cărei tradițională concurență continua încă să rămînă primejdioasă comerțului atenian². Prin această αὐξήσις a măsurilor și greutăților attice, vechea didrahmă de 8,77 gr ar fi fost considerată de acum înainte o simplă drahmă. Celelalte diviziuni ale sistemului euboico-attic ar fi căpătat de asemenea o valoare

¹ *Ath. pol.*, p. 10.

² E. Babelon, *op. cit.*, p. 698.

ponderală dublă. Simplă reevaluare monetară, această αὔρησις n-ar fi avut deci nimic de-a face cu iertarea datoriilor despre care ne vorbesc Aristotel și Plutarh¹. Cît despre amănunțele concrete ale acestei însemnate reforme sociale, istoricii, ca și numismații, erau pînă nu demult de acord în a renunța să o cerceteze mai îndeaproape, dat fiind că nici Aristotel, nici Plutarh nu ne-au transmis nimic precis în această privință. Este adevărat că o tradiție atribuită de Plutarh lui Androtion lasă să se înțeleagă că „seisachteia” a fost întovărășită și de o reformă monetară, cu ajutorul căreia datoriile au fost reduse cu 30%. Înlocuind vechea drahmă attică, bătută după sistemul eginetic, cu noua drahmă attică, bătută după sistemul euboic, Solon ar fi redus, afirmă Androtion, în egală măsură datoriile ateniienilor, a căror povară voia să o ușureze².

Scepticismul istoricilor și numismaților cu privire la informațiile transmise de Androtion a început însă în ultimul timp să cedeze, făcînd loc unei interpretări ce merită a fi subliniată, fie și numai prin faptul că încearcă să dea o nouă soluție unei probleme care n-a încetat o clipă să fie actuală. Trebuie amintite înainte de toate cercetările cunoscutului numismat englez J. G. Milne. Un prim studiu asupra reformei monetare a lui Solon ne-a obligat să privim cu mai multă încredere tradiția păstrată de Androtion³. Prin baterea unei noi monede a cărei valoare ponderală era mai mică în raport cu aceea a monedelor eginetice, dar a cărei valoare nominală era practic reglementată de prețul argintului la Atena, Solon a putut oferi datornicilor ateniieni o ușurare sensibilă a poverii lor. Cîțiva ani mai tîrziu, J. G. Milne făcea încă un pas înainte : noua monedă attică, bătută de Solon după noua ridicare a unităților de măsuri și greutatei — ἡ τῶν μέτρων καὶ σταθμῶν καὶ νομισματοῦ αὔρησις — nu era nimic altceva decît tetradrahma attică de 17,46 gr, al cărei rol în istoria economică a Atenei a fost, după cum se știe, imens. În locul vechii didrahme — ἡν δ'ὸ ἀρχαῖος χαρακτῆρ διδραχμον — Solon bătuse o nouă monedă pe care Aristotel o numește simplu νόμισμα — de fapt o tetradrahmă — într-atît era de cunoscută pe piața ateniană⁴.

Mergînd pe calea deschisă de Milne, studiul lui H. A. Cahn reușește să precizeze atît trăsăturile iconografice proprii acestei noi monede ateniene, cît și momentul în care această nouă monedă și-a făcut apariția pe piața ateniană. Studiul tipului monetar, precum și caracterul arhaic al aversului și reversului, ne obligă să renunțăm la vechea ipoteză potrivit căreia aceste monede ar data din epoca lui Pisistrate. H. A. Cahn dovedește că ele aparțin epocii arhontatului lui Solon, deci anului 594—593 î.e.n.⁵.

Aceasta înseamnă însă că informațiile transmise de Androtion par a fi mult mai aproape de realitatea istorică decît părea pînă acum. Adoptînd

¹ Arist., *Ath. pol.*, 6 și 10; Plut., *Solon*, 19.

² Ap. Plut., *Solon*, 15, 3. Cf. Adcock, *The Source of the Solonian chapters of the Athenian Politeia*, în *Klio*, XII, 1912, p. 1 sq.

³ *Solon's reform of weights and measures*, în *JH S*, LIV, 1934, p. 180 urm.

⁴ *Classical Review*, 1943, p. 1 urm.

⁵ *Zur frühattischen Münzprägung*, în *Museum Helveticum*, III, 1946, p. 133 sq; cf. și R.U. Bauer, în *Berl. Num. Zt.*, 1949, p. 116—117, și K. Schefold, *Orient, Hellas und Rom* (Wiss. Forschungsberichte, 15) Bern, p. 105.

în 594—593 un nou etalon ponderal și păstrînd totuși valoarea nominală a drahmei, Solon realiza astfel revizuirea creanțelor, ușurînd cu 30% povara datoriilor.

Deși puțin cam lungă, această digresiune era totuși necesară pentru rezolvarea problemei care ne interesează. O jumătate de veac după reforma lui Solon, Polycrate a impus o devalorizare monetară asemănătoare celei practicate de ilustrul său predecesor. Cum Samos își câștigase însă o poziție puternică pe piața internațională, hotărîrea lui nu a afectat nici greutatea, nici iconografia monedelor de electrum. Devalorizarea de 25%, precum și noul tip iconografic apar numai la monedele samiene de argint.

Consecințele imediate ale acestei reforme pot fi comparate cu cele ale reformei soloniene, după exemplul căreia de altminteri fusese probabil realizată în practică: ea oferea nu numai un nou izvor de venit tiranului care luase o astfel de inițiativă, dar constituia înainte de toate, pentru a vorbi în termeni actuali, o „stabilizare” monetară. Ca și la Atena, măsura lui Polycrate aducea în chip firesc după sine și o reducere a datoriilor.

Nimic care să ne surprindă: la Samos, ca și în alte orașe grecești din sec. VI î.e.n., tiranii aduși la putere și sprijiniți de masele populare au trebuit să ia unele măsuri în favoarea lor¹. Înclinăm să credem că reforma monetară a lui Polycrate reprezintă una din aceste măsuri. Ipoteza e cu atît mai ispititoare cu cît, cu excepția reformei monetare ateniene, schimbarea impusă de Polycrate monedei samiene de argint reprezintă singurul exemplu de acest gen cunoscut în întreaga lume greacă din sec. VI î.e.n. Ea privea numai moneda de argint, a cărei funcție economică era strîns legată de piața internă, lăsînd intacte — din motivele arătate mai sus — valoarea ponderală și nominală a monedelor de electrum. Faptul că Polycrate era probabil el însuși interesat în această reformă ne face să o considerăm nu ca o simplă schimbare ponderală — contrarie întregii tradiții monetare grecești din sec. VI, inclusiv din Samos —, ci ca un act de stat, al cărui caracter înainte de toate politic merită să fie subliniat.

О МОНЕТНОЙ РЕФОРМЕ ПОЛИКРАТА ИЗ САМОСА

КРАТКОЕ СОДЕРЖАНИЕ

Нумизматы неоднократно изучали серебряные монеты, выпущенные в Самосе во времена тирании Поликрата, отмечая то обстоятельство, что вместо тетрадрахм 17,46 г, чеканки еврейской системы, в последней четверти VI века город выпускает новую монету, весом в 13,28 г, являющуюся исходной точкой для целого ряда делений и подразделений монет, доходящих до гемимобелиев, весом в 0,27 г.

Этот новый выпуск, не соответствующий ни одному из известных до настоящего времени эталонов (соотношение которого с еврейским.

¹ Cf. P. N. Ure, *The origin of the Tyranny*, Cambridge, 1922.

эталом и, следовательно, с монетами, выпущенными в Самосе в прошлом равнялось 1 : 3/4), интерпретировалась Эрнестом Бабелом желанием Поликрата „облегчить” отношение серебра к электрону. Этого мнения придерживаются в настоящее время большинство современных исследователей.

Подчеркнув преобразования социально-экономического характера конца архаической эпохи в греческом мире и ссылаясь главным образом на монетную реформу Солона так, как она известна по современным исследованиям Ж.Г. Милна и Х. А. Кана, автор предполагает, что проведенное Поликратом обесценение денежных знаков преследовало в первую очередь цель облегчить тяжесть долга беднякам из Самоса и являлось таким образом стабилизацией — *seisachteia*, аналогичной стабилизации, осуществленной на три четверти века ранее в Аттике.

À PROPOS DE LA RÉFORME MONÉTAIRE DE POLYCRATE DE SAMOS

RÉSUMÉ

Les monnaies d'argent émises à Samos sous la tyrannie de Polycrate ont fait l'objet de maintes études numismatiques, qui ont relevé le fait que, au cours du dernier quart du VIe siècle, la ville émit une nouvelle monnaie, d'un poids de 13,28 g, au lieu des tétradrachmes de 17,46 g, frappées suivant le système euboïque. Cette nouvelle monnaie constitue le point de départ de toute une série de monnaies divisionnaires et sous-divisionnaires, allant jusqu'à l'hémiobolion, d'un poids de 0,27 g.

Cette nouvelle série monétaire, qui ne se conforme à aucun des étalons connus jusqu'alors (et dont le rapport avec l'étalon euboïque et, par conséquent, avec les monnaies frappées antérieurement à Samos, est de 1 : 3/4), Ernest Babelon l'explique par le désir de Polycrate de faciliter le rapport argent — électrum, explication que la plupart des chercheurs trouvent satisfaisante.

L'auteur relève les transformations sociales et économiques qui ont eu lieu au sein du monde grec à la fin de l'époque archaïque et insiste en particulier sur la réforme monétaire de Solon — telle qu'elle ressort des recherches récentes de J. G. Milne et H. A. Cahn — ; il estime pouvoir en déduire que la dévaluation de Polycrate aurait surtout poursuivi de venir en aide aux masses pauvres de Samos, qu'elle aurait constitué une stabilisation, supposant une réduction des dettes, une *seisachteia*, analogue à celle qui avait été accomplie en Attique, trois quarts de siècle plus tôt.